

Archiv bezpečnostních složek na Úřadu pro zpřístupňování a archivaci dokumentů

(Archiv IPN)

► **Světlana Ptáčnicková**

Návštěva pracovníků Archivu bezpečnostních složek v polském Ústavu paměti národa (Instytutu pamięci narodowej – IPN) ve Varšavě se uskutečnila ve dnech 30. června – 1. července 2009 na základě pozvání ředitele archivu Dr. Zbigniewa Nawrockeho a navazovala na společné setkání v Praze téhož roku. Za českou stranu se jí zúčastnili první zástupce ředitele Archivu bezpečnostních složek (dále jen ABS) Mgr. Miroslav Urbánek, zástupkyně ředitele ABS Mgr. Světlana Ptáčnicková a vedoucí oddělení archivních fondů Federálního ministerstva vnitra Mgr. Antonín Slaviček.

V sídle IPN na Towarowej ulici 28 přijal českou delegaci jeho generální ředitel Jan Baster spolu s řediteli a vedoucími jednotlivých odborů a sekcí archivu. Po přivítání, při němž mimo jiné zaznělo, že úkolem obou institucí je vzájemné vzdělávání, vystoupili zástupci archivu IPN s pečlivě připravenou prezentací.

Právním základem činnosti IPN se stal „Zákon o Ústavu paměti národa – Komisi vyšetřování zločinů proti polskému národu“ ze dne 18. prosince 1998 a dále „Zákon o zveřejňování informací o dokumentech státních bezpečnostních orgánů z let 1944–1990 a obsahu těchto dokumentů“ ze dne 18. října 2006. Předseda IPN byl jmenován roku 2000. Archiv IPN se dále řídí „Zákonem o národním archivním fondu a archivech“ ze dne 14. července 1983.

Cílem činnosti archivu IPN je shromažďování dokumentů bezpečnostních orgánů Polské lidové republiky, jejich evidování, archivní zpracování a zajištění před zničením. Dále zpřístupňuje materiály např. osobám postiženým represemi, vědeckým pracovníkům a novinářům a publikuje dokumenty. V souladu se zákonem o IPN má každý právo požádat o nahlédnutí do kopií spisů lustračního případu ukončeného pravomocným rozhodnutím soudu, může nahlédnout do anonymizovaných kopií dokumentů, které se ho týkají, do osobních dokumentů jakéhokoli pracovníka nebo příslušníka státobezpečnostních orgánů. Má také právo na přístup k informacím obsaženým v dokumentech státobezpečnostních orgánů o osobách veřejně činných. Zákon jasně definuje také účel, jemuž má zpřístupnění sloužit – je to provádění úkolů vyplývajících ze zákona, vědecká práce a publikační činnost.

Podle stavu k 31. prosinci 2007 archiv IPN spravuje cca 86,7 km dokumentů různého druhu, z čehož ve Varšavě je shromážděno 30,3 km archivních materiálů. Archiv IPN má jedenáct poboček (v Białystoku, Gdaňsku, Katovicích, Krakově, Lublinu, Lodži, Poznani, Řešově, Štětíně, Varšavě a Vratislavi) a pět odloučených pracovišť (v Bydgoszczi, Kielcích, Radomi, Olsztyně a Opoli). Pobočky mají totožnou organizační strukturu. Tvoří je:

- referát evidence
- referát shromažďování, zpracování a vedení skladů
- referát zpřístupňování a vědeckých informací
- úsek publikování zdrojů
- kancelářský úsek.

V odloučených pracovištích působí odbory zpřístupňování a archivace dokumentů, které sestávají ze:

- sekce evidence
- sekce shromažďování, zpracování a vedení skladů
- sekce zpřístupňování a vědeckých informací
- úseku publikování zdrojů
- kancelářského úseku.

Samotný **Archiv IPN** neboli **Úřad pro zpřístupňování a archivaci dokumentů** – **BUiAD** (Biuro udostępniania i archiwizacji dokumentów Instytutu pamięci narodowej) se člení na:

- odbor evidence
- odbor shromažďování, zpracování a vedení skladů
- odbor zpřístupňování a vědeckých informací
- správní odbor
- odbor archivních výzkumů a publikace zdrojů.

Odbor evidence shromažďuje evidenční karty a poskytuje informace oprávněným subjektům. Celkem obhospodařuje 6300 běžných metrů (bm) kartoték, z nichž 2000 bm tvoří pasové a 1400 bm informační karty. Evidenční karty se postupně digitalizují. Odbor evidence tvoří šest sekcí:

- sekce realizace dotazů na žádosti o nahlédnutí do dokumentů státních bezpečnostních orgánů
- sekce realizace dotazů a zpřístupňování fondů pro lustrační účely¹
- sekce realizace dotazů na žádosti oprávněných subjektů
- sekce spolupráce se speciálními službami
- sekce kartotéčních kontrol
- sekce evidenčních pomůcek.

Odbor shromažďování, zpracování a vedení skladů se skládá rovněž ze šesti sekcí:

- sekce zpracování audiovizuální dokumentace
- sekce konzervace archivních materiálů
- sekce vedení skladů²
- ústavní archiv
- sekce shromažďování
- sekce zpracování a digitalizace spisů.

Kromě písemných materiálů Archiv IPN disponuje filmovými materiály, zvukovými záznamy a 39 000 000 fotografií (většinou to jsou portrétní foto v osobních spisech). Část fotografií je elektronicky zpracovávána pomocí programu ZEUS. Program ZEUS umožní nahlížení nejen pracovníkům ústavu, ale také badatelům. Skenuje se v rozlišení 600 dpi, podrobně je popisován druh fotografie a její nosiče. Přístup k digitalizovaným fondům bude možný pomocí zvláštní aplikace.

Odbor zpřístupňování a vědeckých informací má pět sekcí:

- sekci půjčování spisů
- sekci vědeckých informací
- sekci zpřístupňování fondu ke služebním účelům
- sekci dohledu nad zpřístupňováním fondu oprávněným subjektům
- sekci vyřizování stížností a odvolání.

1 V roce 2008 bylo vyřízeno 76 000 dotazů.

2 Archiv má celkem 24 depotů.

Badatelům se ke studiu předkládají jak originály, tak elektronické kopie. Odbor spravuje tzv. vědeckou místnost, v níž jsou zpřístupňovány materiály pracovníkům IPN a novinářům. Odbor také propaguje moderní polskou historii a seznamuje soukromé osoby s tím, jak se dostat k hledaným dokumentům. Přes devítiletou existenci IPN zájem o jeho materiály rok od roku stoupá. Zřetelně se zkrátila doba vyřizování. Ta je nyní několik dní (i když v případech složitých dotazů může jít také o několik měsíců – někdy i šest až sedm.)

Jak vyplývá z údajů předložených polskými kolegy, v roce 2008 přišlo 63 755 žádostí, definitivně bylo vyřízeno 69 334. Celkem 6278 žádostí se v tomto roce týkalo nahlédnutí do materiálů soukromými osobami (tj. dotčenými osobami a jejich příbuznými). Roku 2009 přišlo 22 747 požadavků, přičemž jich bylo definitivně vyřízeno 26 768. Pracovník tohoto odboru si může všechny informace vyhledat sám, aniž by potřeboval pomoc kolegů z jiných odborů. Rozsáhlý přístup k dokladům mají také vědci a novináři. Bylo přijato 4609 vědeckovýzkumných žádostí, z čehož bylo vyřízeno 4243. Novináři si podali 1493 žádostí, z nichž bylo vyřízeno 1375. Justiční a vyšetřovací orgány podaly 6657 žádostí, z nichž vyřízeno bylo 4750. Pro orgány veřejné správy bylo vyřízeno 4893 případů.

Konzervátorské pracoviště

Základní pomůckou při vyřizování žádostí jsou kartotéky. Proto vzniká stejnojmenná počítačová aplikace, která bude využívána odborem zpřístupnění. Jak již bylo řečeno, kartoték je obrovské množství. Na základě všeobecné kartotéky, založené na příjmení, vznikaly další, pomocné kartotéky. Zatím jsou naskenovány obecně-informační kartotéky. Je ukončeno skenování v pobočkách, pokračuje se v centrále (tam je totiž množství karet dvakrát větší, než ve všech pobočkách dohromady). Vyhledávání se provádí pomocí databáze, odkazující na konkrétní kartotéku. Tazatel obdrží přímo obrázek naskenované karty.

V dubnu 2009 byla zpřístupněna databáze Mezinárodní vyhledávací služby. Jde o instituci založenou v roce 1952 a formálně podřízenou Červenému kříži. Za dobu své existence shromáždila tato organizace 50 000 000 listů (karet). Najdeme zde materiály ke koncentračním táborům (Osvětim, Buchenwald), ke ghettům v Terezíně a ve Varšavě, ke gestapu v Berlíně, ale také např. dělníky na nucených pracích. Žadatel si stačí hledané vybrat v seznamu a písemnost se zobrazí. Aplikace disponuje vyhledávačem dle jména, přičemž umožňuje i generování jeho fonetické podoby.

Dne 23. ledna 2009 byl přijat zákon o důchodovém zabezpečení bývalých funkcionářů polské StB, jehož cílem je snížit jim důchody (podobný zákon existuje např. v Německu). IPN k tomuto účelu poskytuje průběh služby těchto příslušníků; lhůta pro odpověď je v tomto případě čtyři měsíce. Dosud byly vzneseny dotazy ke 196 000 funkcionářům. Odpovědi na ně vypracovává šestatřicet lidí.

Odbor archivních výzkumů a publikace zdrojů se skládá pouze ze dvou sekcí:

- sekce publikace zdrojů
- sekce archivační metodiky a nauky o pramenech.

V archivním přehledu IPN vycházejí články k fungování archivu. Jsou realizovány také velké vydavatelské projekty s věcným úvodem, dokumenty jsou opatřeny vědeckými připomínkami. Také alba obsahují vědeckou část a fotografie. Jsou realizovány rovněž společné vydavatelské projekty. Výborná spolupráce je například s Ukrajinou. Efektem společných editorských prací jsou dvojjazyčné (polsko-ukrajinské) publikace pramenů v řadě: *Polsko a Ukrajina ve třicátých až čtyřicátých letech 20. století*:

- *Polský odboj 1939–1941. Od Volyně k Pokutí.*
- *Poláci a Ukrajinci mezi dvěma totalitními systémy 1942–1945.*
- *Akce VISLA 1947.*
- *Operace SEJM (SNĚM) 1944–1946.*

Správní odbor zajišťuje oběh písemností, vybavení počítači a kancelářskými potřebami. Člení se na:

- kancelářskou sekci
- zpravodajské pracoviště
- pracoviště běžné právní podpory
- pracoviště informatické správy
- sekci reprografie a zásobování.

Archiv IPN disponuje deseti skenery (včetně těch na skenování mikrosnímků). Standardy skenování jsou stanoveny návodem závazným pro všechny pobočky. V letech 2007–2009 bylo naskenováno 17 635 archivních jednotek (asi 3 000 000 listů). Každá složka, převáděná do digitální podoby, má svůj popis. Tuto práci vykonává třicet lidí a dalších třicet v pobočkách. Vyhledávání funguje na základě dvou kritérií – věcného a osobního. Každá skupina fondů však vyžaduje jinou databázi – byla by potřebná „pružná“, vyhovující všem podmínkám.

Další část výkladu polských kolegů byla věnována archivním fondům, které se mohou dělit podle několika různých hledisek:

- podle původců (na fondy hitlerovských orgánů, civilní represivní aparát polského státu v letech 1944–1990, vojenský represivní aparát 1944–1990)
- podle nosiče (fondy spisové, mikrofišové, audiovizuální)
- podle druhu materiálů (např. spisy tajných spolupracovníků, spisy operačního rozpracování, spisy objektových a věcných případů, spisy kontrolní a vyšetřovací).

Archiv IPN získal materiály z různých zdrojů. Bezpečnostní služba PLR ukončila svou činnost 10. května 1990. Její fond byl rozdělen – operační spisy převzala nová bezpečnostní služba, spisový fond převzalo ministerstvo vnitra. Část spisů vojenských soudů likvidovaných v roce 1957 šla do oblastních archivů, část převzala vojenská zpravodajská služba.

Konzervátorské pracoviště

Pokud jde o databáze, má archiv dále k dispozici systém EZAN – evidenci normativních aktů řízení, týkající se bezpečnosti. Každý z pracovníků IPN má přístup do všech evidenčních systémů.

Po úvodním přednáškovém bloku si česká delegace prohlédla badatelnu a některé depozitáře archivu IPN. Na závěr prvního dne se pak seznámila s digitalizačním pracovištěm. Digitalizace je prováděna ve formátu TIFF s rozlišením minimálně 300 dpi. Uživatelské kopie mají formát PDF. Archiv IPN má k dispozici čtyři skenery mikrofilmů – dva ve Varšavě a dva na jiných pracovištích.

Druhý den pobytu začal návštěvou konzervátorského pracoviště, kde jsou ošetřovány spisové materiály, fiše i fotoalba (aktuálně například plakáty z doby okupace). IPN má dezinfekční komoru, materiály, které jdou na konzervaci, jsou dezinfikovány. Papír je odkyselován pomocí filmoplastu. Všechny restaurované materiály jsou následně digitalizovány. Pro některé náročné úkoly jsou využívána i jiná konzervátorská pracoviště. Pokud jde o pobočky, má každá svůj vlastní rozpočet – mohou využít pracoviště ve Varšavě, ale musí zaplatit materiál. Oddělení mají své malé dílničky. Konzervace jednoho objektu stojí 1500–2000 zlotých. Konzervátorské pracoviště disponuje rovněž digestoří (která odsává páry např. při práci s acetonem). Pracovníci používají ochranné pomůcky (masky, rukavice), mají sklad chemikálií i zázemí (v němž mohou např. jíst).

Poté se delegace přesunula do skladu audiovizuálních materiálů. Jde celkem o dvanáct set padesát devět filmů a padesát beta kazet. Ty jsou všechny zdigitalizovány, o což se postarala polská televize. Příprava trvala dva roky. Nyní jsou originály uchovávány při teplotě 11–13 stupňů Celsia. Teplota je hlídána automatickým systémem, který její změnu okamžitě hlásí. Příslušný pracovník pak musí přijít a zjistit, jestli se ve skladu něco neděje.

Pro dezinfekci archivních materiálů slouží již zmíněná fumigační komora. Čistí se plynem, ovšem nejprve se použije voda. Komora je určena pro 8 bm materiálů, z nichž musí být před čištěním vyndány fotografie.

V největším depotu jsou uloženy materiály pasové proveniencie. Jde o čtyři kilometry velmi často půjčovaných archiválií. Je k nim vytvořena podrobná databáze, v níž je přesně zaneseno i to, kde je písemnost fyzicky uložena.

Jeden sklad je věnován přípravě materiálů na zapůjčení. Významným pomocníkem je počítačový program. Objednavatel materiálu odešle požadavek do skladu a každý, kdo s archiválií následně manipuluje, mění její status – „odeslaná objednávka“, „připraveno k odběru“, „zapůjčeno“ apod. Každý týden je vypravováno do centrály na Towarově 1000–1200 jednotek.

Závěr návštěvy patřil představení kartotéčního úseku. Jak již bylo výše zmíněno, existuje sedmdesát druhů různých kartoték (kartotéky vyšetřování, operativní, církve, vojenských služeb), v nichž pracovníci provádějí asi čtyři a půl tisíce dohledání za měsíc. České archiváře zaujal přístroj na čtení poškozených a např. začerněných karet, který využívá i UV záření. Vyškrabaný nebo začerněný text se po vložení do přístroje jasně objeví.

Zástupci Archivu bezpečnostních složek poděkovali polským kolegům za připravený program. Obě strany předpokládají, že spolupráce nebude ani v budoucnu pouze formální záležitostí a jejím výsledkem budou konkrétní společné projekty.

Zdroj: BUIAD a Světlana Ptáčnicková.